

УДК 347.958

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i5.279>**Л. А. Остафійчук**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

orcid.org/0000-0003-4882-1038

ПОНЯТТЯ ТА ПІДСТАВИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Процесуальним інструментом утілення конституційного права людини на судовий захист є право не лише на звернення до суду, а й на перегляд судового рішення. Перегляд судового рішення за виключними обставинами є найменш дослідженим поняттям у науці цивільного процесуального права. На практиці застосування перегляду судового рішення за виключними обставинами теж має поодинокий характер. Це пояснюється неоднозначним підходом судів до розуміння положень ч. 3 ст. 423 ЦПК України та, відповідно, неоднаковим застосуванням цієї норми на практиці. Ця обережність є наслідком того, що насправді підстави для перегляду судового рішення за виключними обставинами, визначені законодавцем у ч. 3 ст. 423 ЦПК України, не є такими простими та зрозумілими, як видається спершу. Цим обґрунтовується актуальність обраної теми для дослідження, її мета та завдання: дослідити правові підстави для перегляду судового рішення за виключними обставинами та практику їх застосування у судах, сформулювати власне визначення поняття «виключні обставини».

За результатами дослідження встановлено, що з підстав п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України виключні обставини – це обставини, які на момент постановлення рішення в справі не підконтрольні ні суду, ні учасникам справи і які (за звичайного перебігу судового процесу) не можуть обґрунтовано запобігти застосуванню норми закону (іншого правового акта чи їх окремого положення), яка в подальшому визнана Конституційним Судом України неконституційною (конституційною). Із підстав п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, виключними є обставини, які включають зміну умов, які відбуваються як у середині України, так і за її межами, і суттєво впливають на судові рішення національних судів, які набули законної сили тому, що тлумачення положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод є компетенцією Європейського суду з прав людини, який з урахуванням принципу верховенства права у своїх рішеннях постійно розвиває, доповнює, уточнює практику її застосування. Прийняття судом до розгляду заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами з підстав п. 3 ч. 3 ст. 423 ЦПК України означає, що попередньо судовий захист узагалі був не доступним заявнику.

Ключові слова: судові рішення, остаточність судового рішення, перегляд судових рішень, виключні обставини, цивільний процес.

Ostafiichuk L. A. THE CONCEPT AND REVIEW GROUNDS OF JUDGMENTS BY EXCEPTIONAL CIRCUMSTANCES IN CIVIL PROCEDURE

The procedural instrument for the implementation of the constitutional human right to judicial protection is not only the right to go to court but also the right to review a court decision. Review of a court decision in exceptional circumstances is the least researched concept in the science of civil procedural law. In practice the application of court decision review in exceptional circumstances is also isolated. This is explained by ambiguous approach of the courts to the provisions understanding of Part 3 of Art. 423 Code of Civil Procedure of Ukraine and accordingly the unequal application of this rule in practice. This caution is a consequence of the fact that in fact the grounds for review of the court decision in exceptional circumstances, which are defined by the legislator in Part 3 of Art. 423 Code of Civil Procedure of Ukraine are not as simple and clear as they seem at first glance. This justifies the relevance of the selected topic for research its purpose and objectives: to study the legal grounds for reviewing a court decision on exceptional circumstances, the practice of their application in courts, to form their own definition of "exceptional circumstances".

Based on the results, it has been established that it has been approved by clause 1, h. 3, Art. 423 Code of Civil Procedure of Ukraine exceptional circumstances are circumstances that at the time of the decision in the case are not under the control of either the court or the parties to the case and they, in the normal course of the trial, can not reasonably prevent the application of the law (another legal act or their separate provision), which is further recognized by the Constitutional Court of Ukraine as unconstitutional (constitutional). On the grounds p. 2 h. 3 art. 423 of the Code of Civil Procedure of Ukraine Exceptional are circumstances that include changes in conditions that occur both within Ukraine and abroad and have a significant impact on the decisions of national courts, which have entered into force, primarily because the interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is the competence of the European Court of Human Rights, which, taking into account the rule of law in its decisions constantly develops, supplements. Acceptance by the court for consideration of the application for review of the court decision in exceptional circumstances on the grounds of paragraph 3 part 3 of Art. 423 of the Code of Civil Procedure of Ukraine means that previously judicial protection was not available to the applicant at all.

Key words: judgment, finality of judgment, review of judgments, exceptional circumstances, civil proceedings.

Наприкінці 2017 року в цивільне процесуальне законодавство України введено термін «виключні обставини» та визначено підстави для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами. Проте за чотири роки цей інститут пере-

гляду судових рішень не набув достатнього практичного застосування та не є належним чином теоретично дослідженим.

Перегляду судових рішень за виключними обставинами присвячено небагато праць. У гос-

подарському судочинстві слід відмітити дослідження Л.М. Ніколенко та Д.В. Зятіної, в адміністративному – А.А. Єзерова. У цивільному судочинстві цьому питанню присвячені статті Т.А. Цувіні і Ю.А. Задорожного. Окремо слід відмітити дисертаційне дослідження Д.О. Менюк, присвячене дослідженню інституту перегляду судових рішень, які набули законної сили, за нововиявленими або виключними обставинами.

Мета статті – дослідити правові підстави для перегляду судового рішення за виключними обставинами та практику їх застосування в судах, сформулювати власне визначення поняття «виключні обставини».

Із ч. 3 ст. 423 ЦПК України слідує, що «підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є: 1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого або ж не застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане; 2) установлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом; 3) установлення вироком суду, що набув законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судові рішення» [1]. Розглянемо їх.

Закріплюючи право на перегляд рішення у зв'язку з виключними обставинами за п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, необхідно враховувати, що законодавець мав на меті забезпечити поновлення порушеного права особи внаслідок застосування у її справі положень закону, які не відповідали Конституції України. Це означає, що йдеться про надання заявнику права на застосування інституту реституції після ухвалення рішення Конституційним Судом [2]. Зокрема, за конституційною скаргою особи, яка вважає, що, приймаючи остаточне судові рішення у справі, суд застосував закон, який суперечить Конституції України. Отже, відкриття провадження про перегляд судового рішення за виключними обставинами можливе лише після ухвалення рішення Конституційним Судом щодо неконституційності закону.

Незважаючи на те, що втрата чинності положень нормативного акта в разі визнання його неконституційним відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України та ст. 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» визначається днем ухвалення відповідного рішення Конституційним Судом (якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення), це не свідчить про те, що таке рішення не може бути підставою для перегляду за виключними обставинами судових рішень, прийнятих раніше ухвалення відповідного рішення Конституційно-

го Суду. Протилежне тлумачення призводило б до неможливості застосування зазначеної підстави для перегляду за виключними обставинами, адже на момент розгляду справи судом загальної юрисдикції застосовані положення законодавства завжди є чинними та конституційними, адже ще не стали предметом перевірки на конституційність у Конституційному Суді [3, с. 137].

У цьому аспекті слід зауважити, що Конституційним Судом може бути вирішено питання про поновлення особи (осіб) у їх законних правах в інший спосіб, аніж інститут перегляду судового рішення за виключними обставинами. Прикладом цього є рішення Другого сенату Конституційного Суду від 7.04.2021 р. № 1-р(П)/2021 у справі за конституційною скаргою громадянина України О.М. Дяченка та інших громадян України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пп. 13 п. 4 р. I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28.12.2014 р. № 76–VIII [4], яким визначено право громадян-інвалідів, щодо яких встановлено зв'язок із Чорнобильською катастрофою та які під час дії норми закону, який неправомірно обмежував розмір їх пенсій, недоотримали кошти, стягнути їх із Пенсійного фонду України як матеріальну шкоду в порядку цивільного судочинства, оминаючи перегляд судових рішень адміністративних судів у порядку виключного провадження. Цим прикладом стверджується висновок, що під час ухвалення рішень суд має керуватися конституційним принципом, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність щодо питань, коли внаслідок дії неконституційного закону були порушені її права, свободи чи інтереси. До того ж визнання закону (окремого положення закону) неконституційним завжди матиме значний ефект, незважаючи на те, виконане чи ні рішення суду, прийняте із застосуванням такого закону [5, с. 83].

Рішення суду, яке набуло законної сили, І.В. Андронов визначає індивідуально-правовим актом, що конкретизує зміст правовідносин між сторонами судового спору. Тому воно стає частиною правового порядку в державі, а його обов'язковість як правового акта впливає на всі форми реалізації права (дотримання, використання, виконання) щодо всіх суб'єктів, які перебувають у сфері поширення його дії. Отже, судові рішення не лише зобов'язує відповідача до вчинення певних дій або утримання від їх вчинення, а й уповноважує позивача, конкретизуючи зміст його суб'єктивного права у правовідносинах, спірність яких усуває суд своїм рішенням. Таким чином, позивач не може вимагати від відповідача більше, ніж це передбачено судовим рішенням, або в інший спосіб чи в іншому порядку (без зміни способу та порядку виконання судового рішення,

що матиме наслідком ухвалення нового акта правосуддя). Тому не можна повністю ототожнювати обов'язковість судового рішення з можливістю його виконання, особливо примусового виконання. Як кожний правовий акт, будь-яке судове рішення, якщо воно набрало законної сили, може впливати на суб'єктів своєї дії через дотримання ними приписів такого судового рішення. Це також є виявом обов'язковості судового рішення нарівні з його виконанням [6].

Крім зазначеного, режим обов'язковості судових актів, для яких не передбачено процедури виконання, так само забезпечений кримінально-правовою охороною, як і ті рішення суду, які підлягають примусовому виконанню (відмова застосувати наслідки набрання законної сили цієї категорії судових рішень тягне за собою кримінальну відповідальність передбачену ст. 382 КК України).

Отже, у разі встановлення Конституційним Судом неконституційності (конституційності) правового акта чи його окремого положення, застосованого судом у процесі розв'язання справи, визначальним є момент втрати таким актом чи його положенням чинності, а не той факт, чи судові рішення підлягало примусовому виконанню. Інакше це безпідставно звужує зміст згаданої норми та, як наслідок, зміст права особи на перегляд судового рішення з підстав неконституційності (конституційності) закону, застосованого в остаточному судовому рішенні, ухваленому в справі заявника.

Ефективним захистом порушеного права людини наразі є встановлена Конституційним Судом України конституційність закону. У Єдиному державному реєстрі судових рішень наявні судові рішення, переглянуті за виключними обставинами на основі винесення Конституційним Судом рішення від 04.09.2019 р. у справі № 6-р(П)/2019, в якому Другий сенат Конституційного Суду за результатами розгляду конституційної скарги Т.М. Жабо щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 40 Кодексу законів про працю України визнав це положення таким, що відповідає Конституції України (конституційними) та поширюється на всі трудові правовідносини, зокрема за контрактом, тому звільнення працівника в період тимчасової непрацездатності є порушенням гарантованого законодавством права особи на працю та не може бути визнане законним і правомірним [7]. Зрозуміло, що в цій справі Верховним Судом 13.11.2019 р. заява Т.М. Жабо про перегляд судового рішення за виключними обставинами у справі № 545/1151/16-ц була задоволена частково, звільнення під час перебування на лікарняному визнано протиправним та змінено дату звільнення – після закінчення періоду непрацездатності [8].

Іншим прикладом переглянутого рішення за виключними обставинами є постанова Верховного Суду від 11.11.2020 р. у справі № 757/40835/15-ц, якою заяву ОСОБА_1 задоволено частково з мотивів, що повноваження позивача на виборній посаді закінчувалися 27.05.2015 р., а тому його звільнення 19.05.2015 р. суперечило Статуту Торгово-промислової палати, згідно з яким персональний склад Президії Палати обирається терміном на 5 років. Водночас позивач у період із 18.05.2015 р. до 02.10.2015 р. перебував на лікарняному, а тому його звільнення відбулося з порушенням ч. 3 ст. 40 КЗпП України. Таке порушення підлягає захисту шляхом зміни дати звільнення, тобто після закінчення періоду непрацездатності, оскільки для звільнення наявні підстави, передбачені п. 2 ч. 1 ст. 36 КЗпП України [9].

Також у судовій практиці вже є випадки коли за виключними обставинами переглядають судові рішення й суди першої інстанції, які підтримані судами апеляційної та касаційної інстанцій. Наприклад, рішення Знам'янського міськрайонного суду від 10.12.2019 р. у справі № 389/2004/16-ц [10] залишене без змін Кропивницьким апеляційним судом 11.02.2020 р. [11]. Ухвалюючи рішення про задоволення заяви та скасування рішення Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 21.03.2017 р. за виключними обставинами, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, виходив із того, що звільнення позивача відбулось із порушенням встановленого законом порядку, а попередній висновок суду про відмову в задоволенні позовних вимог не узгоджується та суперечить рішенню Другого сенату Конституційного Суду України від 04.09.2019 р. у справі № 3-425/2018(6960/18). Постановою Верховного Суду від 04.11.2020 р. [12] в цій справі підтверджено наявність підстав для перегляду рішення суду за виключними обставинами, проте констатовано, що наслідком звільнення працівника в період його непрацездатності є зміна дати звільнення, а не поновлення на роботі. Питання про те, чи рішення про перегляд, за виключними обставинами якого була подана заява, було виконаним, у наведених випадках судами не порушувалося. На нашу думку, судами правомірно переглядаються за виключними обставинами судові рішення, що набрали законної сили та виконані, адже виключення з об'єктів оскарження за цією підставою рішень значно б звужило гарантії, які мають бути забезпечені особі за результатами встановленої Конституційним Судом неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акта чи окремого положення, застосованого або ж не застосованого судом у вирішенні справи. Якщо ж Конституційний Суд розглядатиме питання про конституційність закону під час розгляду

справи в порядку цивільного судочинства, то суд зобов'язаний зупинити провадження на підставі п. 6 ч. 1 ст. 251 ЦПК – «через об'єктивну неможливість розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження» [1]. Після ухвалення рішення Конституційним Судом справа розглядатиметься судом загальної юрисдикції з урахуванням такого рішення.

Як зазначено в рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Рисовський проти України» від 20.10.2011 р., ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються [13]. Отже, підхід судових органів до ситуації заявників у справах про перегляд судових рішень за виключними обставинами повинен бути послідовним і скоординованим, ризику визнання Конституційним Судом конституційними (неконституційними) положень закону не повинні покладатися на осіб, яких вони стосуються, а допущена помилка застосування норми закону має бути виправлена судом (незалежно від виконання рішення суду).

Отже, в розумінні п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України виключну обставину слід розуміти як обставину, яка не підконтрольна ні суду, ні учасникам справи на момент постановлення рішення у справі і яка, за звичайного перебігу судового процесу, не може обґрунтовано запобігти застосуванню норми закону (іншого правового акта чи окремого положення), яка в подальшому визнана Конституційним Судом неконституційною (конституційною).

Другою підставою для перегляду судового рішення за виключними підставами є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом. Особливістю цієї категорії справ є те, що заяви в цих справах подаються до Верховного Суду і розглядаються у складі Великої Палати.

У ст. 55 Конституції України зазначено, що «кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [14]. Ураховуючи, що більшість міжнародних судових органів унікальні, об'єднати їх у рамках одного виду процесу (судочинства) не можливо. Тому зазначимо, що для цивільного процесу основним механізмом вирішення міжнародних спорів та тлумачення положень міжнародного права у сфері захисту прав людини є ЄСПЛ.

Для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини й основоположних

свобод (далі – Конвенція) та протоколами до неї створюється ЄСПЛ, що передбачено ст. 19 Конвенції. Юрисдикція ЄСПЛ поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до ст. ст. 33, 34, 46 і 47 (ст. 32 Конвенції). Відповідно до ч. 1 ст. 44 Конвенції рішення Великої Палати ЄСПЛ є остаточним. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення ЄСПЛ в будь-яких справах, у яких вони є сторонами, що закріплено в ч. 1 ст. 46 Конвенції. Остаточне рішення ЄСПЛ передається Комітету Міністрів Ради Європи, який здійснює нагляд за його виконанням [15].

Порядок виконання і застосування практики ЄСПЛ урегульований Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», згідно з ч. 1 ст. 1 якого виконання рішення – це виплата стягувачеві відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; вжиття заходів загального характеру. Статтею 10 цього Закону передбачено, що «з метою забезпечення відновлення порушених прав стягувача, крім виплати відшкодування, вживаються додаткові заходи індивідуального характеру. Додатковими заходами індивідуального характеру є: а) відновлення, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*); б) інші заходи, передбачені в рішенні. Відновлення попереднього юридичного стану стягувача здійснюється, зокрема, за допомогою повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі» [16]. Для відновлення попереднього юридичного стану заявника ЄСПЛ має встановити такі порушення, за яких повторний розгляд справи буде мати наслідком відновлення його прав, тобто такий перегляд буде виправданим та зумовлюватиметься обставинами суттєвого та неспростовного характеру. Інакше повторний розгляд потягне лише неповагу до остаточності судового рішення, правову невизначеність та зловживання правом однією зі сторін. Тому під час вирішення питань щодо застосування заходів індивідуального характеру попередньо необхідно вирішити питання про те, чи поновить права заявника повторний розгляд справи.

У контексті застосування положень указанного Закону, під час з'ясування наявності підстав для перегляду судових рішень за виключними обставинами такий перегляд може відбутися за дотримання сукупності таких умов: а) установлення ЄСПЛ порушень Україною міжнародних зобов'язань під час розгляду конкретної справи, що потягло ухвалення ЄСПЛ рішення, яким визнано порушення Конвенції; б) таке рішення ЄСПЛ має стосуватися саме справи, яка була предметом

розгляду національними судами України та яку просить переглянути заявник; в) ЄСПЛ зазначив, що такі порушення норм права допущені національними судами під час розгляду справи до ухвалення судового рішення, яким закінчено розгляд справи по суті, або судового рішення, яке унеможливило цей розгляд; г) у самому рішенні ЄСПЛ може бути зазначено про необхідність ужиття додаткових заходів індивідуального характеру або із самого рішення можна зробити висновок про необхідність відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який заявник мав до порушення Конвенції, і таке відновлення можливе лише шляхом повторного розгляду справи судом, включно з відновленням провадження у справі.

Наприклад, у справі № 569/1635/16-ц Велика Палата Верховного Суду відмовила у задоволенні заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами, оскільки ЄСПЛ у рішенні від 14.02.2019 р. у справі «Зоріна та інші проти України», на яке послався заявник, констатував порушення процесуального аспекту ст. 2 Конвенції у зв'язку зі скаргами на неефективне розслідування смертей родичів заявників. У цьому рішенні ЄСПЛ не встановлював порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні судом справи № 569/1635/16-ц за позовом ОСОБА_1, ОСОБА_2 до держави України в особі Державної казначейської служби, Управління Міністерства внутрішніх справ, Головного управління Національної поліції, Сарненського РВ про відшкодування моральної шкоди [17].

Іншим обов'язковим аспектом, який впливає на прийняття Великою Палатою Верховного Суду заяви та відкриття провадження з перегляду судових рішень за виключними обставинами є те, що рішення міжнародної судової установи має стосуватися однієї і тієї ж справи, у якій ці рішення були ухвалені національними судами. Так, у справі № 2-о-73/2012 Велика Палата Верховного Суду задовольнила заяву про перегляд судового рішення за виключними обставинами, скасувала ухвали Апеляційного суду Чернівецької області від 4.04.2013 р. та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10.07.2013 р. у цивільній справі за заявою ОСОБА_6, ОСОБА_7, заінтересовані особи: служба у справах дітей Чернівецької міської ради, притулок для дітей служби у справах дітей Чернівецької обласної державної адміністрації про усиновлення дитини та передала справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції [18]. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2018 р. мотивована ухваленням ЄСПЛ рішення від 17.04.2018 р. у справі «Лазоріва проти України», яким встановлено, що втручання у приватне життя заявниці не відповідало

процесуальним вимогам статті 8 Конвенції, та що, відповідно, було порушення цього положення. Заявниця скаржилася на відсутність доступу до суду у зв'язку з її апеляційною скаргою на рішення суду першої інстанції від 2.10.2012 року. Зокрема, вона стверджувала, що ухвала, якою її апеляційна скарга була залишена без розгляду, була свавільною та постановленою з порушенням національного законодавства. Під час вирішення питання про усиновлення дитини органи влади та суди визнали намір заявниці встановити опіку над її племінником, але не розглянули його належним чином. Суди не пояснили, чому всиновлення К.О.С. краще відповідало його інтересам, на відміну від опіки, яку мала намір встановити його тітка, хоча це, безумовно, було необхідним для з'ясування того, що становило найкращі інтереси дитини, тобто основного питання в оскаржуваному провадженні щодо всиновлення. Навіть припускаючи, що небажання органів влади і судів розглядати це питання можна пояснити тим, що на момент ухвалення оскаржуваних рішень заявниця не подала офіційної заяви про встановлення опіки, та враховуючи, що вона діяла належним чином відповідно до рекомендації, наданої службою в справах дітей, Суд зазначив, що її аргумент щодо часових обмежень був цілком проігнорований (п. 69 Рішення) [19]. Що стосується питання аргументації судового рішення та мотивів врахування чи відхилення доводів сторін, то в справі ЄСПЛ «Лазоріва проти України» є окрема думка судді Ганни Юдківської, яка зазначила: «Немає відповіді більш принизливої, ніж презирливе мовчання, як сказав Мішель де Монтень. Презирливе мовчання з боку судових органів, які мали справу з україно важливими приватними інтересами, саме по собі є порушенням Конвенції» [19]. Таким чином, ЄСПЛ констатував, що саме при розгляді справи № 2-о-73/2012 із боку як українських органів влади, так і судів, мав місце процесуальний недолік або провина, які вплинули на права заявниці Н.О. Лазорівої.

Перегляд судового рішення з підстави, визначеної п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, Д.О. Менюк вважає можливим, якщо у рішенні ЄСПЛ є вказівка на такий перегляд як додатковий захід індивідуального характеру з метою припинення негативного впливу судового рішення національного суду на особу, яка звернулася до ЄСПЛ, а також правильного вирішення справи внаслідок усунення істотних процесуальних помилок [20, с. 111]. Однак наведений вище приклад із судової практики показує, що така вказівка не є обов'язковою умовою для задоволення заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами. Таким чином, судові рішення підлягають перегляду за виключними обставинами у зв'язку з установленням міжнародною установою, юрисдикція якої

визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань лише при вирішенні тієї справи судом, у якій ці рішення були ухвалені, і не важливо, чи зазначено у такому рішенні про необхідність перегляду справи національними судами як додаткового заходу індивідуального характеру чи ні.

Отже, з підстав п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, виключними є обставини, які включають зміну умов, які відбуваються як у середині України, так і за її межами, і істотно впливають на судові рішення національних судів, які набрали законної сили, насамперед тому, що тлумачення положень Конвенції є компетенцією ЄСПЛ, який у своїх рішеннях з урахуванням принципу верховенства права постійно розвиває, доповнює, уточнює практику її застосування.

Щодо третьої підстави для перегляду судового рішення за виключними обставинами, то вчинення злочину суддею, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення (наприклад, одержання хабаря), може вважатися виключною обставиною, якщо вина судді встановлена вироком суду, що набрав законної сили. При цьому перегляд судового рішення на підставі відповідної виключної обставини має відбутися вже після того, як така обставина була встановлена вироком суду, що набрав законної сили, тобто після того, як суддю було притягнуто до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України.

Кримінальна відповідальність за винесення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови передбачена ст. 375 КК України, яка на практиці майже не застосовувалася через відсутність визначення на законодавчому рівні поняття «неправосудного» судового рішення. В аксіологічному (ціннісному) розумінні «неправосудність» означає невідповідність праву і справедливості. Зазначимо, що поняття «неправосудність», «незаконність» і «необґрунтованість» не є синонімами. У контексті цього питання звернемо увагу, що всі національні процесуальні кодекси містять такі вимоги до судових рішень: «судове рішення має ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим». Зауважимо, що в Конституції України, Законі України «Про судоустрій та статус суддів» і в процесуальних кодексах, для перегляду судового рішення встановлено відповідні процедури судочинства, які передбачають оскарження судового рішення та надання йому юридичної оцінки компетентним судом вищої інстанції. Підкреслимо, що Конституція України не наділяє інші органи державної влади повноваженнями щодо перевірки судового рішення в позасудовому порядку та оцінки його як «неправосудного», «незаконного» чи «необґрунтованого». Із вказаних підстав та керуючись міжнарод-

ними правовими актами, 11.06.2020 р. Велика палата Конституційного Суду визнала такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), ст. 375 КК України [21].

Крім ст. 375, Кримінальний кодекс України безпосередньо визначає суддю як суб'єкта злочинів, передбачених ст. ст. 386 (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), 374 (порушення права на захист), ч. 3 ст. 382 (невиконання судового рішення, вчинене службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище) і ч. 2 ст. 387 (розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, вчинене суддею). Однак судова практика наразі не має випадків перегляду судових рішень за виключними обставинами з підстав вчинення злочину суддею, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення.

Допущення інших порушень норм права, пов'язаних із відправленням правосуддя, може мати наслідком дисциплінарну відповідальність судді, якщо судові рішення було змінено або скасоване, і такі порушення допущені внаслідок умислу чи неналежного ставлення суддею до службових обов'язків. Зазначимо, що притягнення судді до дисциплінарної відповідальності не створює підстав для перегляду судового рішення за виключними обставинами, навіть у разі звільнення з посади судді за отримання хабаря.

Якщо ж заява про перегляд судового рішення за виключними обставинами з підстав п. 3 ч. 3 ст. 423 ЦПК України буде прийнята судом до розгляду, то це означатиме, що попередньо судовий захист взагалі не був доступним заявнику.

Із проведеного дослідження підстав перегляду судового рішення за виключними обставинами слідує, що в їх основі фігурує судові рішення, яке було ухвалене через: 1) застосування норми закону (іншого правового акта чи їх окремого положення), яка пізніше була визнана Конституційним Судом України неконституційною; 2) неправильного застосування судами норми закону (іншого правового акта чи їх окремого положення), яка пізніше була визнана Конституційним Судом України конституційною; 3) такого застосування національними судами процесуальної норми закону, яке не відповідає положенням Конвенції; 4) такої поведінки (дій, бездіяльності тощо) судді при ухваленні рішення у цивільній справі, яка утворює склад кримінального правопорушення, внаслідок розгляду якого вироком суду, що набрав законної сили, встановлено вину судді. Очевидно, що кожна з цих причин негативно впливає на судові рішення у справі, однак такі причини розумно не можна передбачити.

Розглядаючи питання визначення поняття «виключні обставини», необхідно зауважити, що

на доктринальному рівні ця проблема не знайшла своє відображення в достатній кількості наукових робіт. Досліджуючи перегляд судового рішення за виключними обставинами в господарському судочинстві, Л.М. Ніколенко визначає виключні обставини як «невідомі раніше факти об'єктивної дійсності, які виявлені після розгляду справи, що мають значення для її законного та обґрунтованого вирішення, вказані заявником та встановлені судом після подання заяви про перегляд судового рішення» [22, с. 126]. Д.О. Менюк запропоновано визначення виключних обставин як «визначених цивільним процесуальним законодавством підстав для перегляду судового рішення, що набрало законної сили, сукупність умов щодо яких підтверджується судовим рішенням» та визначено ознаки виключних обставин: «існування їх на час розгляду справи; істотність; невідомість про них учасникам справи; їх підтвердження судовим рішенням національного суду, рішенням суду конституційної юрисдикції або рішенням міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана на території України» [20, с. 189]. Однак такі визначення більш доцільні для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, до яких належать факти об'єктивної дійсності, якими встановлюються істотні обставини справи, які існували, однак були невідомі учасникам справи на момент ухвалення судового рішення.

У Словнику української мови виключний тлумачиться як той: 1) який становить виняток серед загальних правил; винятковий; 2) надзвичайний у якомусь відношенні; дуже гарний; 3) поширюється тільки на кого-, що-небудь; єдиний [23]. А під обставиною розуміється: 1) явище, подія, факт і т. ін., що пов'язані з чим-небудь, супроводять або викликають що-небудь, впливають на щось; або 2) сукупність умов, у яких що-небудь відбувається [24]. Отже, виключна обставина є такою, яка утворює виняток із правил, яка не є звичайною або особливою, щоб бути винятковою, обставина не обов'язково має бути унікальною, безпрецедентною або дуже рідкісною, але це не може бути регулярним, звичайним або звичним явищем об'єктивної дійсності.

Підсумовуючи, зазначимо, виключні обставини є вищим стандартом, ніж просто розумна причина, і означають події, які були абсолютно непередбачуваними і не передбачуваними в розумній мірі, так що було дуже мало ймовірно, якщо виявити старанність і увагу, що ситуації можна було уникнути. Під виключними обставинами слід розуміти сукупність неконтрольованих умов, які, з незалежних від учасників справи та суду причин, вплинули на судові рішення у справі так, що ні в кого на момент ухвалення судового рішення не виникло сумнівів щодо його справедливості, законності та обґрунтованості. Право на

перегляд судового рішення за виключними обставинами з'являється лише після набрання законної сили іншим рішенням Конституційного Суду України чи ЄСПЛ (іншою міжнародною судовою установою) або вироком суду, яким встановлено: 1) норму закону (іншого правового акта чи їх окремого положення), що не відповідає (відповідає) Конституції України, або 2) порушення положень Конвенції (інших міжнародних актів) в процесі розгляду справи чи 3) вину судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалене судові рішення.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
2. Єзеров А.А. Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/811129/>
3. Цувіна Т.А. Інститут конституційної скарги та перегляд судових рішень за виключними обставинами в контексті принципу верховенства права. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2019. Вип. 3 (28). Т. 1. С. 136–141.
4. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 07.04.2021 р. № 1-р(П)/2021 у справі за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS21003.html
5. Зятіна Д. Перегляд судових рішень у зв'язку з виключними обставинами на підставі п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України. *Підприємництво, господарство і право*, 2020. № 4. С. 81–85.
6. Андронов І.В. Обов'язковість судових рішень у цивільному судочинстві. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 16 трав. 2015 р.). Одеса : Фенікс, 2015. URL: <https://cutt.ly/STrSv0J>
7. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі № 3-425/2018(6960/18) за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України від 04.09.2019 р. № 6-р(П)/2019. URL: <https://csu.gov.ua/docs/2837>
8. Постанова Верховного Суду від 13.11.2019 р. у справі № 545/1151/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86173768>.
9. Постанова Верховного Суду від 11.11.2020 р. у справі № 757/40835/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92973091>
10. Рішення Знаменського міськрайонного суду від 10.12.2019 у справі № 389/2004/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86410982>.
11. Постанова Кропивницького апеляційного суду від 11.02.2020 р. у справі № 389/2004/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87730718>.
12. Постанова Верховного Суду від 4.11.2020 р. у справі № 389/2004/16-ц. URL: <https://cutt.ly/qT13NEr>.
13. Європейський суд з прав людини: рішення від 20.10.2011 р. у справі «Рисовський про-

ти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text

14. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://cutt.ly/dTrSUCM>

15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: <https://cutt.ly/CTrSDy3>

16. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.09.2019 р. у справі № 569/1635/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84274446>

18. Велика Палата Верховного Суду : постанова від 16.10.2018 р. у справі № 2-о-73/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77286377>

19. Європейський суд з прав людини: рішення від 17.04.2018 р. у справі «Лазоріва проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d30#Text

20. Менюк Д.О. Перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами у цивільному процесі України : дис. ... д-ра філософії. 081 – Право (08 – Право). – Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Київ, 2021. 237 с.

21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України від 11.06.2020 № 7-р/2020 (Справа № 1-305/2019(7162/19)). URL: <https://cutt.ly/HTrSCuR>

22. Ніколенко Л.М. Поняття та ознаки перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у господарському судочинстві. *Право України*. 2018. № 7. С. 115–129.

23. Виключний. Словник української мови: в 11 томах. Т. 1, 1970. Стор. 409. URL: <http://sum.in.ua/s/vykljuchnyj>

24. Обставина. Словник української мови: в 11 томах. Т. 5, 1974. Стор. 584. URL: <http://sum.in.ua/s/obstavyna>